

TALÁNYAINK ÖSSZESSÉGE

Robert Walser: A Tanner testvérek. Regény
Fordította Nádori Lidia. Utószó Báthori Csaba
Scolar, 2008. 299 oldal, 2950 Ft

Robert Walser: Jakob von Gunten. Napló
Fordította Bán Zoltán András. Utószó Báthori Csaba
Scolar, 2006. 175 oldal, 2200 Ft

Mintha egy nem létező világ terheit cipelné az író, ahol a súlyok nem az elbeszélő tudatában fejtik ki hatásukat, hanem valahol távolabb, az ő hiányának terében, hogy ekként is könnyebbé tegyék a regénybeli előrehaladását, de ezáltal lehetetlenné váljék számára a művészet magánycspadának elkerülése. Robert Walser éppen száz évvel ezelőtt írt két legjelentősebb műve egy sajátos logikájú, tapasztalataiban különös világba vezet minket. Bár jelesebb kortársai (Musil, Kafka, Hesse) elragadtatással fogadták a megjelenésük idején, igazi sikert csak ötven év múltán arattak.

A TANNER TESTVÉREK (1908) ma is komoly fejtörést okozhatna egy kiadónak, ha ismeretlen szerző műveként olvasná. Az elbeszélés spontán hangja, a történet szertelenségei, indokolatlan kihagyásai próbára teszik a mai olvasót is. Mintha olyan színházban lennénk, ahol hiányzik a színpad, és minden fontos esemény változó intenzitással megrajzolt helyszíneken játszódna. Valójában az elbeszélő képtelen arra, hogy saját életének az eseményei számára valóságos tereket építsen, egy olyan állandó színpadot, ahol a gondolatai a maguk összefüggéseiben érvényesülhetnek. Mert e korábbi regény szinte hivalkodik a regényszerűség formai kötöttségeinek a felrúgásával.

Bár a kezdet lenyűgöző: Simon, a főhős élete leghőbb vágyaként jellemzett állásért jelentkezik egy könyvesboltban, majd néhány nap múlva íróasztala kényelmetlenségére hivatkozva felmond. Mint megtudjuk, sokadik próbálkozása ez már az életben. Csak lassan, véletlenszerű kalandok sorozatán keresztül értjük majd meg, hogy a regénynek nincs szerkezete, az eseménysor, amit egymás mellé fűz, nem rendeződik történetté. Elszigetelt és esetleges. Mintha fontosabb dolga is lenne Walsernak a regényírásnál: az életért harcol, vagy legalábbis a létezés értelmezésével birkózik folyamatosan. Meggyőződése lehet, hogy ez a művészet vagy irodalmi alkotás legfontosabb kér-

dése, ezért regényelméleti és technikai dolgokkal alig bibelődik.

Néhol egészen a dilettantizmus szélére sodródik, hogy máskor a múlt század legnagyobb regényeivel vetekedő részleteket is papírra vessen. Izgalmas és néhol fárasztó olvasmány A TANNER TESTVÉREK. Olyan hófokú lelkesedés járja át az elbeszélőt az élet tüneményeit, a természet és az emberi jelenség csodáit illetően, ami néhol már anakronisztikus az ábrázolt valósághoz képest. Mivel nincs színpad, az olvasó is sodródik az író gondolataival, vele együtt érzékeli az élet és az én dolgainak jellegzetes walseri paradoxonjait, és talán ez a könyv legnagyobb erénye, mintha egy Kafka nagyságrendű alkotó feljegyzéseit, gondolatait olvasnánk.

Ez az életöröm, a világra való panteisztikus rácsodálkozás erejében és harsányságában leginkább Van Gogh lelkesülségével rokon. A főhős, Simon szüntelen pipatömködése, a festő báty, Kaspar iránti elragadtatása, a festmények hangulatának ábrázolása is a Gauguin társaságára vágyódó holland mestert juttatja az eszünkbe, leveleinek stílusa is közel áll a regény gyermekien naiv életszemléletéhez. Walser úgy dolgozik ezen a regényen, mint egyik epizódfigurája a festményein: „*Erwin alig haladt előre: valóban, erejét felőrlték a művészet iránti vágyakozás kicsapongásai.*” (44.) A regény legfontosabb címszavai lehetnének: a szolgaság, a szabadság és a művészet. Néha az elbeszélő olyan határozott körvonal nélküli lény lesz, aki képes a világ átfogóbb, mélyebb értelmezésére, de nem önmaga számára szerez belőle birtokrészt, hanem egy virtuális vagy valódi közösség, a Tanner testvérek számára, akik vele szinte közösen éreznek, gondolkodnak és szeretnek. Simon, a legfiatalabb, igazi léhűtő, aki az elkötelezettségtől való félelmében nem képes besorolni a társadalmi elvárások akoljába. Úgy gondolja, amíg egyik helyen időzik, a másik helyen millió lehetőségtől esik el. Az egyetlen elviselhető létezés számára a szolgálét (mint a hagyomány által szentesített archaikus kapcsolat), amikor egy másik személyiség akarátában feloldódva képes önnön énjét hasznossá tenni. Kapcsolata az emberekkel (testvéreivel és a nőkkel): kapcsolata önmagával. Csak másokon keresztül képes önnön lényével érintkezni: „*Nem bánom, hogy olyan fickó vagyok, aki más emberek kegyétől függ, mert általában is szívésen függök másvalakitől, hogy szerethessem ezt a va-*

lakit, és azt lessem, vajon nem játszottam-e el a jó-ságát.” (122.) Talán nem véletlen az a nagyfokú hasonlóság, amit a buddhista gondolkodó Csuan-g Csi ír a VIRÁGZÓ DÉLRŐL című könyvében: „Nekem van valakim, akitől függök, s attól vagyok ilyen. S akitől én függök, annak szintén van mitől függenie, s attól olyan. [...] Hogyan ismerhetném meg azt, ami ilyenéne tesz? Hogyan ismerhetném azt, ami nem tesz ilyenéne?”

Ugyanakkor a testvérek többnyire távol élnek egymástól, hiszen egylelkűek lévén, alig is bírják el tartósan egymás közelségét: „Mindannyiunkban van valami kissé nehézkes vonás, és hátrányt jelentene, ha kötelekben mennénk az emberek közé.” (22.) Carl, Kaspar, Hedwig és Simon lelkileg teljesen összeérnek, amit az egyik tesz, érez, gondol, azt a másik ugyanúgy életanyagává szublimálja. Furcsa női kar is kapcsolódik hozzájuk, a fivérek szeretői, a szállásadók köréből, akik ugyanabban az elragadtatásban élnek, ugyanabban az énnélküliségben. Mint ha lényük bizonytalansága erőt merítene abból, hogy lelkileg közösek, s valamennyien feloldódnak egy meghatározhatatlan Egyben. „A cégvezető olyan férfi volt, akit tisztelhettem, ez nagyban megkönnyítette munkámat, amelyet amolyan halk, kellemes álomban végeztem” (250.) – vallja Clara, Klaus szeretője.

De Simon nemcsak „szolgalelkű”, a szabadságot mindennél fontosabbnak tartó csavargó, hanem olyan ember is, aki igazából a túlsó parton él, és számára lehetetlen, hogy átjöjjön a folyón, hogy belépjen az igazi életbe, mert akkor elveszítene a függetlenségét, amit csak a szolgálattal képes formába foglalni. Azért szolgál olyan szívesen, hogy a szabadságát megőrizze. Mindenki tudja róla, hogy mennyire esetleges az e világba való beágyazottsága, úgy is bánnak vele, a hétköznapi dolgokban veszélytelennek, súlytalanannak, senkinek érzik. Ezért engedik olyan közel magukhoz a nők, lénye biztonságot sugároz, anélkül, hogy bármilyen veszélyt jelentene. Robert Walser és Simon tragédiája, hogy senki nem mondja meg nekik, hogy valamilyen meghatározhatatlan illúzió foglyai, miközben ők azt hiszik, talányaik összessége kitesz egy személyiséget. Szép példája ennek az ötödik testvér, Emil sorsa, aki évek óta tébolydában él. Egy kocsmában idegenek róla beszélgetnek, ebbe kapcsolódik bele Simon, alig meglepve, hogy testvére élettörténetét hallja. A családi háttérrel okolják a törté-

tekért. Mire Simon tiltakozik: „Kérem, nézzon ide, milyen kézmozdulatot teszek: így, így! Ebben rejlik az ok.” (202.) Walser nem sejtette, hogy eféle magyarázata majd a nyelvjátékokban milyen filozófiai megerősítést kap (Wittgenstein, Moore).

A TANNER TESTVÉREK írója olyan vadászhoz hasonlít, aki kihelyezi ugyan a csapdákat, de esze ágában sincs begyűjteni a zsákmányt. Sokszor magáról és az általa teremtett szituációról megfelelően egyszerűen csak továbblép, más vidékeket keres fel.

Egy évvel később megjelent regényében (JAKOB VON GUNTEN, 1909) Walser kísérletet tesz újfent, hogy immár a regény „hagyományosabb” eszközeivel, egy stilizált világban, az eseményeknek egy sajátos színpadot (iskola) teremte, feldolgozza azt az életanyagot, vagy legalábbis újraértelmezza, miért képtelen az én arra, hogy valóságos teret szakítson ki magának a világból. Itt egy regény erejéig Walser törekvését siker koronázza. Jakob bevarrja magát egy zsákba, amikor belép a Benjamenta Intézetbe, amely látszólag egy börtön és egy lakatanya elegyes keveréke. Szabad elhatározásából jön ide, hogy érlelődjek, hiszen itt semmit sem lehet tanulni, itt csak belső fejlődés, lelki érés lehetséges. Megkülönböztetett helyzetben van a tanulók között, mert míg a többiek eljártsszák, hogy szabadok (de lényegében rabok), addig Jakob nagy élvezettel alakítja a szabadságától megfosztott, rendszabályok közé kényszerített tanulót, holott ő csak a foszlányokban létező személyiségét akarja ezzel helyreállítani. Walser meggyőzi az olvasót, hogy alapvetően vereségre születünk, és ezt a vereséget teljes tudatossággal vállalnunk kell. Csak az tud hallgatni, aki megértett mindent, és annak nem lehet más erkölcsi normája, mint a hallgatás. Önmagunk semmisségén nem léphetünk át, ez a tananyag és a feladat, amin dolgoznunk kell. Ez nem az élet iskolája, hanem a szubjektum menekülése és önmaga felszámolása. Az én képtelen arra, hogy magába engedje a világot, mert túl erős a kihívás a számára. Be kell lépnie a világba, szolgává kell lennie, de most már nem egy ember szolgáivá, ami egy kissé az áruhás királyfi szerepéhez hasonlított – amin keresztül a szabadságunkat megszörzve önmagunk maradhathunk –, hanem Szolgává, aki tudatát alacsonyrendűségében, semmisségében adja a világnak, mint egy ter-

méket, használati tárgyat, amit eladhatnak, kibérelhetnek. Az író érzékenysége és intellektusa képessé teszi arra, hogy ezt kíméletlenül felismerje, és nekikezd az én lerombolásának, ugyanakkor morális ízlése megóvja, hogy mások, hamis intellektust építsen. Walser saját, keserű sorsából merít, önismerete, szemlélődő világlátása a tananyag. Csak olyan helyzeteket, lehetőségeket fogad el, amelyekben zavartalanul értelmezheti önmagát.

A legsúlyosabb megértés számára a hallgatás. (Itt másodsorra is érinti a vele szinte egy időben erről gondolkodó Wittgenstein filozófiját.) A beszéd, az írás a hallgatás előzménye, önmaga (talán a hallgató önmaga) jobb megértését szolgálja. Cseveg, vitatkozik, elmélkedik, leírja álmait, feltérképezi a vereségre ítélt ember lehetőségeit. De ezek mind negatív lehetőségek. Kizárólagosak abból a szempontból, hogy mindig csak belső utakat ismerhet meg (lásd buddhizmus), a külső lehetőségek-től elzárkózik. „*És én éppen ezt, mindenekelőtt ezt a nem-fecsegő elemet nevezem képzettségnek.*” (74–75.)

A regény legbeszédesebb és legmélyebbre hatoló jelenete, amikor bátyjával, az itt is festőként ábrázolt Johannel találkozik a mindenebből kiforgatott, szolgaságra vágyakozó Jakob. Bátyja óvja őt a saját, polgári világától. „*Ott fém, ott különös levegő honol. Hidd el, ott az elégedettség légköre uralkodik, és ez gátol és beszűkít egyben. Remélem, nem egészen értesz, mert ha teljesen megértenél, öcsém, az voltaképpen borzalmas volna.*” (61.) Az elkötelezettek, a társadalomban hivatást és feladatot kapottak kínzó tériszonya és a „senkik” világának magasságiszonya rejtélyes módon valahol összeér. Itt van tehát az a súly, ebben a magasabb, intellektuális szférában, ahová Jakob ugyan nem juthat el, ami azonban megbénítja, és lehetetlenné teszi, hogy mozgásának irányja legyen, anélkül, hogy kapcsolata lenne vele, visszaveti egy éretlenségi állapotba. Nagyszerűen ábrázolja ezt a paradoxont Nicolai Hartmann: „*Ha az értelmet a tényszerűben mint olyanban keresi, akkor ott keresi, ahol nincs, vak módjára tapogatja azt, ami éppen a keze ügyébe kerül. Ha a világ túlsó oldalán keresi, akkor ott keresi, ahová ő maga nem ér el. [...] Mindkét esetben üres kézzel távozik.*” (ÉRTELEMADÁS ÉS ÉRTELEMTELJESÜLÉS. In: LÉTELMÉLETI VIZSGÁLÓDÁSOK. Gondolat, 1972. 461.) „*A tömeg, ez a mai kor rabszolgája, és az egyes*

ember rabszolgája a nagyszabású tömeggondolatoknak” (62.), mondja a báty a beszélgetés végén, amit akár Thomas Bernhard is írhatott volna.

Mi a személyiség? Mi a haszna, értelme, célja?

Míg Simon kiszolgáltatja magát a világnak, eufóriával fordul felé, nem tudja, hogy ki is ő, és a világra bízva a döntést, de mégis retteg ettől az ítélettől, addig Jakob egy ún. iskolába menekül, idegenekre testálja magát, hogy szolgává tegyék. A Benjamenta Intézet A PER logikája szerint működő tanulóiskola. Amíg ott „*az eljárás maga válik ítéletté*”, itt a tananyag lassan magára ölti az élet attribútumait. Míután Kafka kedves írójának nevezte, kétségtelen, hogy műveiben Walser regényeinek egyes elemeit felhasználva építkezett. Ilyen a Benjamenta iskola belső logikája, az alvó tanárok képe, a láthatatlan lakosztályokról szőtt képzelgés, ami a KASTÉLY világot idézi, az egyes szereplők idegenkedése, amely minden átmenet nélkül olykor gátlástalan intimitásba fordul. De Gombrowicz is sok-sok elemét felhasználta ennek a regénynek, a TRANSZ-ATLANTIK egyes jelenetei szinte szó szerint emlékeztetnek Benjamenta úr és Jakob furcsa, homoerotikus viszonyára. Fontos (de talán fölöslegesen beleszótt) motívuma a regénynek a VARÁZSFUVOLA beavatásának titokzatos világa. Benjamenta kisasszony kíséri végig a szimbolikus-allegorikus állomásokon a hőst, ahol a hallgatáson kívül (amit eddig gyakoroltak), még különböző rítusoknak is alá kell vetnie magát, hogy az iskola és az élet tananyagát mélyebb vonatkozásaiban is elsajátíthassa.

A regény legerősebb gondolati vonulata azonban az alávetettség érzésének a dicsőítése, az ember semmi voltának aprólékos kifejtése. „*Sosem felejtem, hogy leszármazott vagyok, aki most alulról, egészen letről kezd, anélkül, hogy ama tulajdonságokat, amelyek a felülre kerüléshez szükségesek, birtokolná. [...] Semmiféle felszármazási erényeim nincsenek.*” (111.) Mindez a századforduló és a századvég művészsorsának képét elevenebbé, újra átgondolandóvá teszi, nem csak Kafka, Van Gogh, de akár Gulácsy Lajos, Csontváry egyre fénytelenebbé váló, önmagukra visszavetülő, hiábavaló erőszakteleinek eredményét is magyarázza. Művésznek lenni akkor, ott, valamiért az emberi tudat teljes felmérésével és átrostálásával járt. Mire átvágta magát az ember a művészetekbe helyezett re-

ményein, már túlfutott azokon az emberi korlátokon, hogy más megfelelés igazolhatta volna a törekvés hitelességét.

Kraus, az osztálytárs, a tökéletes szolga, aki a bibliai ősapák kései mása, képes rá, hogy felmérje az én bensőleg érvényes határait – ezt az újfajta társadalmi igényt –, aki úgy áll jól magáért, hogy lelkét kiszolgáltatván végképp másokra bízta. Ez egyszerre archaikus és kínosan modern. A századnak majd Krausokra lesz szüksége, és mivel nem érzik sorsukat magukhoz tartozónak, énjüktől elszabadulva majd e lelkek urukat keresve járnak mindenfelé, hogy akármiként is, de szolgálatba állhassanak. Ez a fajta perverzitás, ami a század normális polgári társadalmának is a tükre, súlyos nyomokat hagy a főhős, a semmisségét végül is kéjjel vállaló és azt csáberőként kihasználó Jakob személyiségén. „Például elképzelem, milyen elmondhatatlanul szép lenne meghalni abban a rettenetes tudatban, hogy a számomra legkedvesebb lény csupán téves és sértő képzzel rendelkezik rólam.” (23.)

Walser nyelve megkapóan egyszerű, nagy természetességgel árad és hullámoz. Modorosságtól mentes, kimondottan csak arról ír, ami bensőleg érinti, amit az írás elragadtatottsága közben a maga elevevényében érez és gondolkodik. Mindkét fordító könnyed, alig díszített, mégis a mai nyelvnél egy kissé félmúltra régi-esített, naivabb szöveget ad az olvasó kezébe. Talán a második regény fordítójának (Bán Zoltán András) a regény tematikája és filozofikusabb, néhol erőteljesen költői stílusa miatt több bravúros megoldásra volt lehetősége (roppant gazdag már szókinccsében is ez a nyelv: maku-la, átabotában, ripők lazaságok, égabrosz stb.). Míg a korábbi regény, alkalmanként, nagyon egyhangú és fáradtságos olvasmány, de ez csöppet sem a fordító hibája (Nádori Lídia).

A művek dominánsan feminin érzékenysége e stílus kötőanyagaként funkcionálva megőrvák a hőszöket attól, hogy ilyen lélekkel a nyers erőszak, a zsarnoki én felé lépjenek semmisségüket meghaladva. A lágyság, az elomló kedvesség, a női szubsztancia, még ha olykor nem mentes is a homoszexuális megnyilvánulásoktól, karbantartja a már-már semmibe vagy még rosszabba hulló személyiségeket. Mikor Walser alkotóereje teljében a tébolydát és a hallgatást választotta, lényegében egy magasabb etika nevében végleg elzárkózott attól, hogy ezeket a regényeit másként is értelmezhesük.

A Benjamenta–Jakob páros úgy működik, mint egy közlekedőedény, a tanárból lassan átfolyik a tekintély a növendékbe. Ő az utolsó tanulója az intézetnek, az utolsó rab, aki kivívta a börtönőr csodálatát, fokozatosan szerepet cserélnek, Benjamenta úr válik Jakob rabjává. Hogy ez szerelem vagy bohózat, netán mitológiai kaland, hogy ők ketten elindulnak a sivatagba, kevésbé eldönthető. Walser logikáját és biblikusan művészetcentrikus gondolkodását ismerve, inkább a misztériumszerű értelmezés a meggyőzőbb. Kivonulás a művészetből (a sivatagba, mint Rimbaud), vagy ahogy Odüsszeusz indul utolsó útjára. De ők ketten, tanár és tanítvány, Herkules és a Senki, egymás felé haladnak, és az egymás felé tartó úton az ember többé nem veti tekintetét messzebbre, vagy nagyon is messzire veti. Bibliai értelemben prófétának is mehetnek a sivatagba, kivonulva a társadalomból, mint Jónás. Legalábbis ez a bizonyosság árad az utolsó mondatokból: „Isten velem lesz. Mi szükségem arra, hogy gondoljak rá? Isten azokkal jár, akik gondolatok nélkül élnek.” (158.)

Sántha József

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

TÚL AZ ISMÉTLÉSEN

Pályi András: *Túl. In: uő: Éltem, Másutt, Túl Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2001. 248 oldal, 1190 Ft*

„Amit cselekszem, olyan, mintha az Írást akarnám gúnyolni” – tépelődik már a történet elején Havas Ármin, a meghasonlott katolikus pap, Pályi András TÚL című kisregényének narrátor-főszereplője, aki mellesleg épp öngyilkosságának előzményeit és következményeit igyekszik számba venni. Esetében tehát olyan elbeszélői pozícióról van szó, amit egyfelől a katolikus egyház sem támogat (eldobni az Istentől kapott életet, majd cinikusan a lélek örökkévalóságára hivatkozva, síron túli hangon előadni a védőbeszédet), másfelől a józan ész és, mondjuk, az elvárható minimális realizmus, esetleg a mimetikus irodalomfelfo-